

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСНА РАДА ПЕДАГОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА УРСР
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ ХАРКІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ ім. Г. С. СКОВОРОДИ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

**„ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ Г. С. СКОВОРОДИ
І СУЧАСНІСТЬ“**

(до 250-річчя від дня народження)

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСНА РАДА ПЕДАГОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА УРСР
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ ХАРКІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ ім. Г. С. СКОВОРОДИ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

„ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ Г. С. СКОВОРОДИ
І СУЧАСНІСТЬ“

(до 250-річчя від дня народження)

Методичні рекомендації складені кандидатом педагогічних наук А. М. ДОЦЕНКО, схвалені і рекомендовані до друку президіумом обласної Ради педагогічного товариства (протокол № 17 від 12 жовтня 1972 р.) та кафедрою педагогіки і психології ХДПІ.

5849 ндфр

Наближається знаменна подія в культурному житті радянського народу — 250-ліття від дня народження Г. С. Сковороди, видатного філософа, поета і педагога. «Мало можна вказати таких народних осіб, якою був Сковорода і яких так пам'ятав би і поважав народ», — писав ще до революції відомий історик М. І. Костомаров. Але всенародного визнання набула діяльність Г. С. Сковороди лише в радянський час. Сьогодні, коли зусиллями всіх народів багатонаціональної Радянської країни створюється нова культура, збагачена досвідом попередніх поколінь, особливо виразно виявляється значення педагогічної спадщини Г. С. Сковороди для сучасної педагогіки і школи.

Розкрити співзвучність педагогічних ідей Г. С. Сковороди нашому часу і донести їх до широких кіл громадськості — важливе завдання, що стоїть перед радянськими вчителями.

Метою даної роботи і є надання допомоги вчителям у підготовці лекцій, доповідей, бесід про педагогічну спадщину Г. С. Сковороди і її значення для сучасності.

Зрозуміло, що з доповідями і бесідами про Г. С. Сковороду вчителів доведеться виступати перед різною аудиторією: робітниками і службовцями, колгоспниками, вчителями шкіл та їх батьками і т. ін. Тому закономірно, що вчитель повинен буде рахуватися і з віком слухачів, і з їх інтересом та підготовкою. Але в усіх випадках слід звернути основну увагу на таких питаннях:

1. Історичне значення педагогічних ідей Г. С. Сковороди.

2. Філософські погляди Г. С. Сковороди і їх значення для глибокого розуміння його педагогічної спадщини.

3. Вчення Г. С. Сковороди про самопізнання як могутнє знаряддя виховання і самовиховання людини.

4. Демократизм і народність педагогічних ідей Г. С. Сковороди.

5. Гуманізм, оптимістична віра в людину як характерні риси педагогічної системи Г. С. Сковороди.

6. Г. С. Сковорода про спорідненість, або природо-відповідність виховання.

7. Г. С. Сковорода про виховання всебічно розвинутої особи.

8. Г. С. Сковорода про вчителя.

9. Висновки.

I. Перш за все, слід застерегти лектора проти спрощеного тлумачення питання про значення педагогічних ідей Г. С. Сковороди для сучасності. Наївно було б вважати, що в педагогічній спадщині Г. С. Сковороди, просвітника-демократа, котрий жив понад двісті років тому і розвивав свої ідеї в умовах кріпосницького суспільства, знайдуться думки й ідеї, які можна було б безпосередньо використати в радянській педагогіці і в радянській школі. Але життя і діяльність великих людей не минають марно, вони сприяють розвиткові суспільства, рухові культури, науки і вдосконалювання людини.

«Значення великих історичних діячів можна уподібнити значенню дощу, який благотворно освіжає землю», — писав М. О. Добролюбов. Г. С. Сковорода був одним з таких людей.

Вчитель, висвітлюючи питання про значення педагогічних ідей Г. С. Сковороди, й повинен виходити з цього важливого методологічного положення. Здійснюючи діалектичний підхід до поставленої проблеми, вчителеві необхідно всіляко наголошувати у своїй доповіді, що усе те прогресивне, що його вніс Сковорода в розвиток педагогічної думки, не пройшло безслідно і відбилосся у складному процесі розвитку радянської школи та педагогіки.

II. З самого початку доповіді, лекції або бесіди треба зупинитись на філософських поглядах Г. С. Сковороди. Лектору треба обов'язково наголосити думку на тому, що радянській педагогіці, яка спирається на матеріалістичне розуміння процесу виховання та навчання, близькі ті

матеріалістичні тенденції, що лежали в основі світогляду Г. С. Сковороди.

Щоправда, він, як людина своєї доби, віддав певну данину ідеалістичним уявленням про процес формування особистості людини. Це виявилось в його вченні про «дві натури» — видиму і невидиму. Але вчителю у відповідності з найновітнішими досягненнями радянської філософської науки, треба показати, що під теологічним одіянням його поглядів ховалися матеріалістичні тенденції. Про це свідчить його вчення про природу, про вічну матерію, про об'єктивне існування світу.

Г. С. Сковорода вважав за основу всього суцього в світі «природу», яка ніким не створена, існувала й існує вічно, розвивається з самої себе: «Природа есть первоначальная всему причина и самодвижущаяся пружина». (Г. Сковорода. Твори в двох томах, т. 2, К., Вид-во АН УРСР, 1961, стор. 507).

III. Аналізуючи педагогічні погляди Г. С. Сковороди, тісно пов'язані з його філософськими переконаннями, в лекції слід зазначити, що вагання між матеріалізмом і ідеалізмом, які виявилися в Сковороди при розв'язанні основного філософського питання, позначились і на вирішенні ним проблеми про пізнанність світу, яка має для його педагогічних поглядів особливе значення. У Сковороди зустрічаються висловлювання, які свідчать про обмеженість його теорії пізнання. Але й у розв'язуванні питань гносеології ми спостерігаємо в нього чималі матеріалістичні тенденції і вчителів на цьому треба зосередити увагу слухачів.

Г. С. Сковорода визнавав можливість пізнання світу, доводив, що «жизнь живет тогда, когда мысль наша, любя истину, любит выследывать тропинки ея и, встретив око ея, торжествует и веселится сим незаходным светом». (Г. Сковорода, Твори в двох томах, т. I, стор. 372).

Виходячи з цього, Сковорода вбачав завдання навчання та виховання в тому, щоб збудити людську думку, спрямувати її на пізнання цього світу. Самий процес навчання уявлявся йому поступовим нескінченним осягненням об'єктивності реальності. Він писав, що «мысль никогда не почивает... мысль движения своего прекратит никак не сродна ни на одно мгновение».

Базуючись на матеріалістичних засадах, Сковорода

висунув учення про самопізнання: «Если хотим измерить небо, землю и моря, должны, во-первых, измерить самих себя... Собственною нашею мерою. А если наша, внутри нас, меры не сыщем, то чем измерить можем?.. Может ли слеп в доме своем быть прозорливым на рынке?.. Может ли усмотреть голову и силу ея, не сыскав и не уразумевав своея в самом себе?» (Г. Сковорода, Твори в двох томах, т. I, стор. 41).

Вченню про самопізнання треба в лекції приділити особливу увагу, тому що саме в цій своїй частині педагогічні ідеї Сковороди виявляють значну співзвучність нашому часу.

Зупинившись на цьому питанні, вчитель повинен розказати, що Г. С. Сковорода, розв'язуючи проблему про самопізнання, спирався на деякі ідеї мислителів минулого (Сократа, Фаліса, Плутарха), передових професорів Київської академії. Але при цьому в лекції слід підкреслити, що Г. С. Сковорода був оригінальним і самобутнім педагогом. Самопізнання в нього не було самоціллю, він розглядав його як могутнє знаряддя морального самовдосконалювання, усвідомлення людиною своєї ролі, свого місця в природі й суспільстві. «Познать себя самого, сыскать себя самого и найти человека» — ось до чого завжди закликав Сковорода. Подібно Л. М. Толстому (який, як відомо, високо цінував і любив Сковороду за його прагнення до самопізнання, морального очищення особистості), Сковорода доводив, що самопізнання духовно преображає людину, перетворює її з раба своїх звичок і пристрастей на справжнього — «духовного человека». Людина, яка не пізнала себе, на його думку, нічим не відрізняється від тварини, вона втрачає свою людську суть: «Да и чем разнится от скота и зверей человек, не узнавший себя?» (Г. Сковорода, Твори в 2-ох томах, т. I, стр. 114).

Сковорода твердив, що «не разумеет себя самого, слово в слово, одно и то же есть, как и потерять себя самого». Чоловік, що не пізнав себе, «ограничен, заключаем теснотою. Духовный же человек есть свободен».

Педагог-раціоналіст Г. С. Сковорода вбачав шлях до морального вдосконалення особистості в самовихованні, в науці та освіті: «Як глупота є мати всіх пороків, в тому числі і пихи... так мудрість є справжня мати як інших чеснот, так і скромності». Ось чому Сковорода закликав:

«Непрестанно думай, чтоб узнать себя». «Ищи, ступай в двери, мети хорошенько дом. Рый в нем. Перебирай все. Выведай закоулки. Выщупывай все потайники, испытывай, прислушивайся — сіе — то есть премудрейшее и вселюбнейшее любопытство и сладчайшее». (Там же, стор. 210—211).

Ці ідеї Г. С. Сковороди вчитель повинен обов'язково співвіднести з нашим часом, всіляко наголосивши думку, що зараз, коли проблема самовиховання у світлі марксистсько-ленінського вчення про процес формування особистості, про її активну роль розглядається як важливий засіб комуністичного виховання, вони набирають особливої ваги.

IV. Г. С. Сковорода увійшов в історію педагогічної науки як справжній педагог-демократ, який відобразив у своїх поглядах інтереси і прагнення широких мас закріпаченого селянства. Цим питанням треба приділити в лекції значну увагу.

Виходець з простого козацького селянського середовища, Г. Сковорода все своє життя віддав служінню народові, вбачаючи своє основне завдання в тому, щоб «обучатися и купно обучати братию... Сей мой есть и жребий и конец и плод жизни и трудов моих успокоение».

Глибоко вірячи в народ, його творчі можливості, Г. С. Сковорода писав: «Барская умность, будто простой народ есть черный, кажется мне смешной, как и умность тех названных философов, что земля есть мертвая». Він доводив, що всі люди виникли від єдиного матеріального начала, що вони всі рівні. Тому він був глибоко переконаний, що знання має стати народним здобутком, «не должно узить своего излияния на одних жрецов науки, которые живут и пресыщаются, но должно переходить на весь народ, войти в народ и водвориться в сердце и душе всех тех, кои имеют правду сказать: и я человек, и мне, что человеческое, то не чуждо».

В лекції дуже важливо вказати, що саме ця віра в народ визначила один з найголовніших принципів педагогічної системи Г. С. Сковороди — народність. Виховання, на його думку, має засновуватися на народних засадах, найголовніших особливостях національного характеру, культури в цілому, воно повинно коренитися «в природе каждого народа, как огонь и свет невидимый в кремне... Ударь кресалом и выкрасишь огонь у себя дома

и не будешь ходить по соседним хатам и просить: познись де, мне, огня». Тому,— вчив Г. С. Сковорода, виховання треба «выработать... из нашей же жизни, чтобы снова осмысленным образом его обратить в нашу же жизнь. Всякий должен узнать свой народ и в народе себя. Русь ли ты? Будь им... Лях ли ты? Лях будь. Немец ли ты? Немечествуй... Все хорошо на своем месте и в своей мере... и все красно, что чисто и природно, т. е. неподдельно... Русь не русская видится мне диковинкою, как если бы родился человек с рыбьим хвостом или с собачьей головою...». (Хиждеу А. Григорий Варсава Сковорода. Историко-критический очерк. «Телескоп», 1835, ч. XXVI, стор. 87).

З особливою силою демократизм педагогічних поглядів Сковороди виявився у вимозі загальнодоступної безкоштовної освіти для народу, однакової для чоловіків і жінок. Сковорода доводив, що воно потрібне всім, і «жінкам більше навіть, ніж чоловікам». Висвітлюючи це питання, лектор повинен пам'ятати, що не можна встановлювати безпосередні зв'язки між цими прогресивними для доби Г. С. Сковорода ідеями народності і демократизації освіти і нашою, радянською освітньою політикою, побудованою на цілковитій і фактичній демократизації освіти, на розвиткові нової культури — національної за формою і соціалістичної за змістом. Але з другого боку, лектор повинен підкреслити, що ці ідеї Сковороди, як і ідеї інших педагогів-демократів минулого, становлять ту педагогічну спадщину, розвитком і продовженням якої стала соціалістична організація справи народної освіти.

V. У лекції також слід наголосити думку про те, що демократизм, народність педагогіки Г. С. Сковороди зумовили й інші її прогресивні сторони. В епоху панування середньовічної схоластики Г. С. Сковорода проголосив віру в людину, її безмежні можливості: «Превосходнейшая степень человека состоит в том,— писал він,— чтоб быть человеком... Не будь ни вельможей, ни ростовщиком, ни Алкидом, ни Пигмеем! Будь только человеком... Человеком и обретешь благо». (Твори Г. С. Сковорода, зібрані проф. Д. И. Багалієм, ч. II., 1894, стор. 16).

Ідея людяності, що лежить в основі педагогічної системи Сковороди, була не тільки палким протестом проти кріпосницького гноблення і всієї церковно-феодальної системи виховання — вона була новим позитивним ідеа-

лом, що кликав до гуманних людських ідей, прозирає у майбутнє, в нашу сучасність, яка крізь імлу віків увиждалась, як писав І. Франко, «першому провісникові» глибокого гуманізму.

При цьому слід підкреслити, що основне завдання виховання Г. С. Сковорода вбачав в тому, щоб допомогти народу усвідомити в собі духовну людську суть, велич людського розуму, одухотвореної творчої думки: «Ты ведь без сомнения знаешь, что называемое нами око, ухо, язык, руки, ноги и все наше внешнее тело само собой ничего не действует и ни в чем. Но все оно порабощено мыслям нашим... наша мысль — то главный наш человек. В ней мы состоим». (Г. С. Сковорода, Твори, 1894, ч. II, стор. 16).

Як актуально звучать ці слова, сказані ніби сьогодні, у наш героїчний час — у вік творчих дерзаних, дивовижних звершень радянської людини! І завдання вчителя в тому і полягає, щоб створити на лекції таку атмосферу, яка б допомогла слухачам усвідомити й відчути причетність педагогічних думок визначного гуманіста до нашого часу.

Цього вчитель може досягти вдало підібраними висловлюваннями Г. С. Сковороди і відповідним їх коментуванням. Так, вчитель, говорячи про основне завдання виховання, як його розумів Г. С. Сковорода, — розбудити в людині внутрішню свідомість, творчі здібності — повинен підкреслити, що педагог — гуманіст бачив його кінцеву мету в досягненні кращого життя, щасливого майбутнього. При цьому доречно було б навести його слова, які через «громаду літ» ніби звернені до нашої радянської людини: «Не мешают ему ни горы, ни реки, ни моря, ни пустыни. Провидит отдаленное, прозирает сокровенное, заглядывает в преждебывшее, проникает в будущее, шествует по лицу океана... Очи его голубины, орлия крыла, еленья проворность, львиная дерзость, горличья верность... быстрота соколя, журавля бодрость. Глас его — глас грома, нечаянный как молния и как шумящий бурный дух». (Сковорода Григорій. Твори в двох томах, т. 1. 1961, стор. 418—419). У лекції слід зазначити, що демократизм педагогічної системи Г. С. Сковороди мав на собі відбиток історичної обмеженості. Говорячи про головне завдання виховання — наближувати людину до щасливого майбуття, він ще не приходить до висновку, що досягти здійснення цього завдання можна тільки

шляхом знищення експлуаторського ладу. Разом з тим вчитель повинен наголосити увагу слухачів на тому, що в епоху панування церковного схоластичного світогляду, з його аскетизмом і приниженням людини, Сковорода звеличував її, підкреслював силу духовних людських прагнень. Він писав: «Житие значит: родиться, кормиться, расти и умаляться, а жизнь есть плодоприношение, прозябшее от зерна истины, царствовавшее в сердцах их» (Г. С. Сковорода. Твори, 1894, ч. II, стор. 117).

В лекції треба вказати, що радянська педагогіка і школа — найбільш демократичні у світі — піднесли на нову височінь демократичні погляди великих гуманістів минулого, видатним представником яких був Г. С. Сковорода.

VI. Значне місце в лекції про педагогічні погляди Г. С. Сковороди повинні посісти питання про спорідненість, або природовідповідність виховання.

Г. С. Сковорода, як і Ж. Ж. Руссо та Г. Песталоцці, твердив, що виховання повинно спиратися на природні нахили дитини: «От природы, яко матери, легесенько сияет наука собою. Сія есть всенародная и истинная учительница». Тому Г. С. Сковорода вимагав від учителя, щоб він виявляв природжені здібності, природу дитини: «Не мешай только ей, а если можешь, отвращай препятствие и будьто дорогу ей очищай». Г. С. Сковорода вважав, що люди тільки тоді зможуть принести найбільшу користь суспільству і відчувати радість, щастя життя, коли вони працюють за покликанням: «Він гадав,— писав біограф Сковороди М. Ковалинський,— що щастя людини полягає в тому, щоб, пізнавши власну в собі здібність, по ній використати себе в житті» (Сковорода Г., Твори в двох томах, т. 2, 1961, стор. 507). «Коль сладок труждающемуся труд,— писав Сковорода,— если он природный... Сколько улаждается трудом пчела в собирании меда! За мед ее умерщвляют, но она трудиться не перестанет, поколь жива. Сладок ей, как мед, и слаже сота труд. К нему она родилась. Не смотри, что выше и ниже, что виднее и незнатнее, богаче и убогшее, но смотри тое, что тебе сродное. Раз уже сказано, что без сродности все ничто». І навпаки, говорив Сковорода, позбавляти людину улюбленої справи, «отнять от души сродное делание — значит ее лишать живности своей. Сие смерть есть люта» (Сковорода Г. Твори в двох томах, 1961 р. стор. 327).

Доцільно, щоб вчитель, розкриваючи це питання, підкреслив його актуальність в наш час, коли проблемі вибору професії відповідно з дитячими нахилами і здібностями в радянській школі приділяється величезна увага. Лектор (в залежності від складу аудиторії) повинен зосередити увагу вчителів, батьків або школярів на значенні питання про вибір професій, праці за покликанням. Як важливо вчителям, батькам розпізнати дитячі нахили і спрямувати подальшу діяльність дитини у відповідності з її покликанням! Разом з тим лектор повинен відзначити, що у вченні Г. С. Сковороди про природовідповідність виховання є історично перехідне, що належить тому часові: він перебільшує значення природжених якостей, говорить, що кожна людина повинна задовольнятися «долей своей природы и не пьются к тому, что не дано от природы», що діти «суть родительській список, изображение, копія. Как от яблони соки во ветвия своя, так родительский дух и нрав преходит в чаде» — тощо. Вчителеві треба підкреслити, що це питання тепер розв'язується, звичайно, на іншій науковій і методологічній основі. Сковорода ще не приходить до висновку, що відмінності між людьми є не стільки наслідком природних їхніх даних, скільки результатом тих суспільних умов, що в них відбувається процес їх розвитку.

Але разом з тим він висунув ряд нових для своєї доби положень, надзвичайно важливих для тлумачення процесу розвитку людини та для з'ясування ролі природжених особливостей, впливу середовища й виховання. В лекції треба вказати, що Сковорода зробив важливі висновки, які мають не тільки теоретичне, а й практичне значення, плідність котрих підтверджується теорією і практикою навчання сучасної педагогічної науки.

Г. С. Сковорода не обмежувався тільки тим, що проголосив природовідповідність головним принципом виховання. Це положення він доповнив ідеєю розвитку природних здібностей, наполегливо підкреслюючи потребу знання, науки, виховання, вправ, тобто постійної роботи над собою: «Как практика без сродности есть бездельная, так сродность трудолюбием утверждается... Наука и привычка есть то же. Она не в знании живет, но в делании». (Сковорода Г. Твори в двох томах, т. 2, 1961 р. стор. 113).

У зв'язку з цим Сковорода, на відміну від Руссо, надавав великого значення ролі вчителя, який не повинен бути пасивним спостерігачем у процесі навчання й виховання. Образно порівнюючи вчителя і учня з садівником і яблунею, він писав: «Огради только ее от свиней, отрежь волчцы, очисти гусень, отврати устремляющуюся на корень ея урыну и протчая». (Там же, т. 1, стор. 496).

Ці думки Г. С. Сковороди відкривають перед лектором широкі можливості для розмови на педагогічні теми сьогодення: як важливо не тільки мати здібності, але й повсякчасно працювати над їх розвитком, тому що самі здібності, нахили ще самі по собі не визначають підготовку учня. Вдало підбираючи матеріал з повсякденного життя, лектор повинен нашоувхнути вчителів, батька та школярів саме на подібні роздуми.

VII. Важливе місце в лекції повинно посісти таке питання, як вчення Г. С. Сковороди про виховання всебічно розвинутої особи.

Він один з перших в історії педагогічної думки не лише України, а й Росії висунув цю ідею. Тому він відстоював таке виховання, яке розвивало б усі сторони людської природи: розумову, моральну, естетичну, фізичну.

У лекції треба показати, що і в теперішній час великий інтерес мають конкретні шляхи, форми, методичні прийоми, накреслені Г. С. Сковородою з питання про виховання всебічно розвинутої людини. Визнаючи вирішальну роль освіти, науки у формуванні гармонійної особи, він велику увагу приділяв розвитку мислення — воно «есть главною нашею точкою...» Треба показати, що не втратили свого значення і зараз його думки про те, що мислення, визначаючи ступінь розвитку людини, залежить від глибини, обширності, міцності знань Г. С. Сковорода гадав, що чим більше ми знаємо, чим глибше осягаємо науки, «чем изобильнее их вкушаем, тем сильнее ощущаем потребность в знаниях, тем интенсивнее работает наша мысль, тем пуще палит сердце наше голод и жажда». Надзвичайно великою є в цьому, — пише Сковорода, — роль пам'яті, котрою «сердце возлетает в высоту, во глубину, в широту, бесконечно, быстрее молнии сторично». (Г. Сковорода. Твори, т. I. Київ, 1961, стор. 222—223).

Винятково плідною і для нашого часу є думка Г. С. Сковороди про те, що не всяка наука, а тільки та, що її знання пов'язані з життям, може розвивати людину,

стимулювати її мислення. Він був противником формальних, відірваних від життя знань, відстоював потребу зв'язку науки з практикою і з життям. Сковорода неухильно повторював: «Наука есть практика... дочь природы», «Опыт есть отец искусству, ведению и привычке. Отсюда родились все науки и книги... Во всех науках и художествах плодом есть правильная практика». (Там же, стор. 353).

У лекції повинні знайти своє відображення висловлювання Сковороди з приводу таких принципів навчання, як свідомість, наочність, самостійність, які широко застосовуються і в сучасній школі.

Педагог-просвітник, який глибоко цінував роль знань у духовному розвитку особистості, Г. С. Сковорода першочергового значення надавав принципу систематичності в навчанні. У зв'язку з цим він писав: «Когда наш век или наша страна имеет мудрых мужей гораздо менее, нежели в других веках и сторонах, тогда виною всему есть то, что шатаемся по бесчисленным и разнородным книг стадам без меры, без разбору, без гавани... Нет вреднее, как разное и безмерное. Пифагор, разжевав один треугольник, сколько насытился!» (Там же, стор. 409).

Вчитель має чудову нагоду для того, щоб розгорнути думки про те, що плідність цих висловлювань Сковороди стає особливо очевидною зараз, коли радянська школа вирішує завдання озброєння учнів глибокими, систематичними знаннями і розвитку їх пізнавальної активності.

VIII. Лекцію про педагогічні погляди Г. С. Сковороди можна закінчити висловлюваннями видатного педагога про справжнього вчителя, — «наставника» і «образователя юношества». Йому, говорив Г. С. Сковорода, «надлежит быть вездесущим в народе», він повинен багато знати: «Долго сам учишь, если хочешь учить других», — повинен являти собою приклад найвищих прагнень людства, тому що «нельзя построить словом, если то же самое разорять делом». Треба підкреслити, що ці думки Г. С. Сковороди не втратили свого значення.

IX. В кінці лекції треба зробити підсумки, наголосивши думку про те, що педагогічні ідеї Г. С. Сковороди залишили глибокий слід в історії вітчизняної педагогіки. Завдання радянських учителів полягає в тому, щоб творчо використовувати їх у вихованні нового покоління будівників комуністичного суспільства.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Г. С. Сковорода. Твори в 2-ох томах, Вид-во Академії наук УРСР. К., 1961.
2. Бендриков Е. Е., Г. С. Сковорода — выдающийся украинский философ и педагог — «Советская педагогика», 1951, № 8.
3. Костюк Г. С. Психологічні погляди Г. С. Сковороди. — В книзі «Нариси з історії вітчизняної психології». К., «Радянська школа», 1952.
4. Мазуркевич О. Р. Гуманістичне спрямування і життєва основа шкільного курсу Г. С. Сковороди. В книзі Мазуркевича О. Р. «Нариси з історії методики української літератури». К., «Радянська школа», 1961.
5. Пуха І. В., Г. С. Сковорода — народний педагог. «Радянська школа», 1962, № 12.
6. Шабаяева М. Ф. Педагогические взгляды Г. С. Сковороды. — В книзі Константинова Н. А., Медынского Е. Н., Шабаяевой М. Ф. История педагогики. Учебник для педвузов. М., Учпедгиз, 1966.
7. Редько М. Світогляд Г. С. Сковороди. Львів, вид-во Львівського ун-ту, 1967.
8. Гребенная Г. П. Педагогические взгляды Г. С. Сковороды. — «Советская педагогика», 1970, № 9.
9. Ив а н ь о И. Сковорода Григорий Саввич. Философская энциклопедия, т. 5. М., «Советская энциклопедия», 1970.
10. Соловейчик С. Час ученичества. М., «Детская литература», 1970.
11. П. Тичина. Сковорода. Симфонія. К., 1971. Тут учитель знайде чимало яскравих поетичних висловлювань про Г. С. Сковороду, які допоможуть йому зробити лекцію більш виразною і емоційною.
12. Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди. К., «Вища школа», 1972. (під ред. О. Г. Дзевєріна).

Відповідальний за випуск професор А. І. Зільберштейн.

Здано до набору 19/Х-72 р. БЦ 28357. Підписано до друку 14/ХІ-72 р.
Формат паперу $84 \times 108 \frac{1}{32}$. Фіз. друк. арк. Умовн. арк. 0, 75.
Тираж 2000. Зам. 2м-1253.

Книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе Державного комітету Ради
Міністрів УРСР у справах видавництва, поліграфії і книжкової торгівлі,
Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.

5849 н.г.г.

